Predgovor:
Takoreći uvek na početku

S demokratijom smo takoreći uvek na početku, ona zahteva da je uvek iznova započnemo: nikad nije data jednom zauvek, uprkos svim proklamacijama i deklaracijama. Jer demokratija nije u deklaracijama i proklamacijama – one mogu varati – nego je svakodnevna politička praksa. Ta, po duhovitoj opasci Čerčila, „najlošija od svih vladavina, osim onih drugih povremeno isprobavanih", živi ako se neprekidno obnavlja, tačnije ako se *živi* kao zajedništvo svojih vrednosti.

Kakve su vrednosti od kojih živi demokratija? To su njeni uslovi, pretpostavke, postulati na kojima počiva. Iako u stvarnoj istoriji nijedna vrednost, kao ni nijedan uslov, ne bivaju ispunjeni do kraja, pretpostavke za demokratiju – njena aksiološka ili aksiomatska struktura – čine njenu formu i njenu sadržinu. Kakva je ta struktura, koje su to vrednosti, uslovi, „aksiomi"?

Da bismo odgovorili na to pitanje – a to je pitanje šta je demokratija – moramo posegnuti za klasičnom, antičkom, starogrčkom demokratijom, jer je ona tada nastala i trajala blizu dva veka. Stari Grci su smislili i *osmislili* taj politički poredak. Zato ćemo najpre pažljivo ispitati njeno najstarije određenje – ono je najkraće dato kroz priču u trećoj knjizi Herodotove *Istorije* – i sravniti uvid tog pri-

jatelja demokratije sa drugim istorijskim zapisima o tome kako su stari Grci praktikovali ovaj politički poredak. Vrednosti o kojima je pisao Herodot (*c.* 485-425. godine pre naše ere) i praksa ondašnje Atine čine ono što smo nazvali „aksiomima" (od ἀξίωμα, ovde „ono što se smatra vrednim", pre nego „ono što se čini očiglednim") ili „postulatima" (*postulatu*m, zahtev, ono što se traži, iziskuje, hoće) odredili su samu prirodu ovog poretka. Tada, a i sada.

Međutim, ako smo uvek s demokratijom na početku jer joj moramo radi njenog održanja iznova pružiti priliku, to znači da smo uvek i nekako na njenom kraju. Mada je demokratija najširi istorijski horizont politike – čak i oni koji su je odbacili kao poredak slobode, poput fašista ili komunista, autoritaraca ili populista, pozivali su se na nju, u ime sile rase ili klase, mase i vođstva, govorili i još govore o „nacionalnoj", odnosno „narodnoj" demokratiji, zakonima ili blagostanju – to što je moramo iznova otpočinjati govori da joj stalno preti izvesno dokrajčavanje, stavljanje na rub ili na stranu. Ne nužno kraj kao potpuno odustajanje od svih vrednosti na koje se ona poziva, ali svakako njeno krnjenje, deformisanje, dekadenciju. Naročito je vidljivo danas, kad se ona, u nizu država koje su se u moderno doba dičile demokratijom, korenito narušava i pokazuje sumorne znake krize, takoreći znake vlastitog zamora. Jer ono što se još naziva tim imenom, sve manje liči na demokratiju kao valjan poredak koji jemči zakonite slobode, dostojanstvo ljudi i miran život većine, ako ne i svih. Ni idealna, ni do kraja odbačena, demokratija je danas to još po imenu. Na obe te dve krajnjosti ona se gasi, postaje pseudo- ili barem kvazi-demokratija.

Zato smo, nakon prvog dela o klasičnoj demokratiji, pokušali da u drugom delu o modernoj demokratiji ispitamo razloge za ovakav zamor, posustajanje, deformisanje.

U tu svrhu, nakon čitanja Herodota i antičkih istoričara o klasičnoj demokratiji, u drugom delu zaustavili smo se kod par zapisa Fridriha Ničea, ne bismo li videli šta je to što predstavlja suštinsku teškoću za modernu demokratiju. Iz mora spisa o modernom dobu, pa i njegovoj demokratiji, odabrali smo nekoga ko se čini za političku filozofiju, teoriju i istoriju sasvim marginalan, ali koji je zapravo, u nekoliko kraćih i lucidnih beležaka, poput svetionika bacio presudne orijentire za našu plovidbu.

U trećem delu naše knjižice pozabavili smo se problemom demokratije u Srbiji, odnosno pitanjem zašto ona kod nas, uprkos naporima pojedinaca i određenih političkih grupa, nije uspela da se uspostavi. Tačnije, zanimalo nas je koji bi bili uslovi za demokratiju kod nas, šta bi ona zahtevala od nas da bismo je ustanovili. U četvrtom delu su tri dodatka, prvi o naciji i nacionalizmu, drugi o ekonomiji kapitala, a treći je neka vrsta manifesta – ali takav da nije program već niz predloga za raspravu.

Dok se prva dva dela oslanjaju na našu *Političku naratologiju – Ogled o demokratiji* (2020), gde je istraživanje iscrpnije i prati razvoj ideje i prakse, teorije i istorije demokratije tokom njenih vekovnih uspona i padova, treći, završni deo je rezultat naših ranijih ispitivanja iz *Kritike srpskog uma: Prosvetiteljstvo i mi* (2023), ovde međutim u kontekstu evropskog i nacionalnog romantizma na početku XIX veka. Ti su delovi prerađeni iz prvog, početnog izdanja (*Uvod u demokratiju*, 2024), u skladu sa dopunjenom om građom, a dodaci bi mogli da bace novo svetlo na teškoće s demokratijom i nekad i sad.

Nismo navodili literaturu, ona je ionako elemenarna, mnogi autori i ideje su podrazumevani, ali smo dodali jedan pregled sadržine zarad lakšeg snalaženja.

I
Počeci demokratije

1
Prelaz iz nasilja u mir

Jedno od najstarijih određenja prve stvarne, antičke demokratije dolazi od „oca istorije" (istoriografije) Herodota. Vrlo je kratko i staje u dve-tri rečenice:

> *Vlada naroda je, pre svega, i po imenu nešto najprijatnije na svetu i ona, najpre, znači ravnopravnost za sve; pod njom se ne dešavaju stvari kakve se dešavaju pod vlašću jednoga. Za službu će biti kockom birana i biće odgovorna za svoj posao, a sve odluke iznosiće pred skupštinu.*[1]

To Herodotovo suštinsko određenje sadrži sve bitne činioce toga što se zove demokratija, a iznosi se u priči iz treće knjige *Istorije* (III, 80, 6). Herodot je bio prvi koji je opisivao protekle događaje, najviše one iz grčko-persijskih ratova, vođenih u prvoj polovini V veka pre naše ere. Priča koju iznosi Herodot je iz starijeg doba, kad su Persijom vladali „magi i satrapi", svešteničko-vojna elita i

---

1 U jonskom narečju Herodotove knjige: πλῆθος δὲ ἄρχον πρῶτα μὲν οὔνομα πάντων κάλλιστον ἔχει, ἰσονομίην, δεύτερα δὲ τούτων τῶν ὁ μούναρχος ποιέει οὐδέν· πάλῳ μὲν ἀρχὰς ἄρχει, ὑπεύθυνον δὲ ἀρχὴν ἔχει, βουλεύματα δὲ πάντα ἐς τὸ κοινὸν ἀναφέρει. Naveden je prevod M. Arsenića, a original nam može poslužiti da jasnije pogledamo šta ovo znači.

kad su se persijske mase, predvođene sedmoricom hrabrijih i otresitijih, pobunile protiv zločina koje je vlast činila. Pobuna je vodila u građanski rat, a ovaj se okončao uništenjem vladalačke elite i pobedom ustanika. Sedmorica vođa su seli da predlože kakav politički poredak da se zavede posle rušenja zločinačke vlasti. Jedan je zagovarao vlast jednoga, monarhiju, drugi vlast nekolicine, oligarhiju (ili aristokratiju), a treći je predložio „vlast naroda", kako približno, ali ne baš ispravno, kaže navedeni prevod.

Valja zapaziti na samom početku dve stvari koje se javljaju kao okolnosti za predlog „vlade naroda", demokratije, a veoma su važne za njen nastanak. Najpre, zamisao demokratije se javlja nakon okončanja građanskog sukoba ili rata. Ona treba da stavi tačku na unutrašnje nasilje u zajednici. Političko nasilje ne pripada poretku demokratije već ga ruši. Vladavina jednog čoveka, makar i sa savetnicima kako biva u monarhiji, vladavina je koja, ne bi li se volja jednog sprovodila, mora da povremeno se pozove na silu ili pređe u nasilje. I vladavina nekolicine, oligarhija, takođe dovodi do nasilja, jer su između te nekolicine, makar se to prikrivalo, napetosti i borbe za nametanje vlastite volje takve da u nekom trenutku može doći do većih sukoba usled spletki, podmetanja, podela i trvenja čime se narušava mir, preko potreban za redovan rad i život. Demokratija je izlaz iz unutrašnjeg nasilja u mir, iz nereda u određen red.

Za stare Grke je to bilo prevođenje iz ranijeg stanja nasilja, pa i rata, u mirnije stanje političkog *takmičenja*: u takmičenje ljudi i takmičenje razloga. Mi u demokratiji jedni drugima dugujemo razloge, potčinjavamo se nivou racionalne razmene argumenata, kako bismo jedne razloge bolje artikulisali od drugih i kako bismo u međusobnom dijalogu, razmeni stavova, uvideli koji razlozi više

vrede od drugih u konkretnoj situaciji zajedničkog života. Ne mora da znači da stav o nekom razlogu koji prihvati većina jeste uvek i najbolji ili apsolutno vredan stav (takvih nema, stavovi i razlozi za stavove su privremeni, odnosno važe za neko vreme, kraće ili duže). U promenjenim okolnostima stavovi se menjaju, kao što se može promeniti stupanj ili mera njihove primenljivosti: neki stav može izgledati, „zvučati" odlično, ali se može pokazati da, usled okolnosti na koje se u času donošenja odluke nije znalo ili se nedovoljno vodilo računa, nije i najbolji za datu teškoću, pa se može ili mora *smeniti* drugim, možda manje „odličnim", ali upotrebljivijim, korisnijim stavom. Stari Grci u svojim demokratskim polisima, „državama-gradovima", upravo su tako postupali. Osim nekoliko načelnih i okvirnih odluka o samom poretku u kojem su živeli, svoje odluke, „zakone", menjali su često, stalno tražeći primerenije sebi i gradu, odnosno vrednovali su uvek iznova razloge za svoje stavove. Bili su, tako, u ulozi naših „početnika".

Da bi se mogli razmatrati i ocenjivati stavovi na osnovu razložnosti i njihove valjanosti, u onom što se naziva *dijalog* (reč označava „razgovor", dogovaranje kroz razgovor, razmenu različitih stavova; nije svaka razmena reči što i dijalog, za dijalog je potrebno da mislimo nešto različito jedni od drugih, a da kroz razmenu razloga tražimo stav koji uvažava vrednost i tih razloga i razlike između njih) potrebno je vreme. Demokratska razmena stavova i ocenjivanje vrednosti razloga – a to se zove argumentacija – nije za nestrpljive. Ali kako se ova razmena ne bi produžila u nedogled, postoje procedure po kojima se ona odvija. Jer ta razmena ima kraj: da se, nakon pretresa argumenata, donese *odluka*. Demokratija je u odlučivanju, a onda u sprovođenju donetih odluka. Pošto je za demokratsku raspravu potrebno vreme, ona ne retko ne-

strpljivima, onima željnim odluka što pre, ili pak nedovoljno zainteresovanim za razloge ostalih, može izgledati spora, troma, neefikasna. Pa i zahtevna: brže je i mnogima lakše kad odluku donosi jedan ili uzak krug onih koji vladaju. Ali je svakako prednost demokratije, uprkos mogućnoj tromosti njenih procedura, što su odluke, ako su prethodno pretresene kako valja u raspravi, bolje zasnovane i prihvatljivije za *većinu*. Većinsko odlučivanje je ključni mehanizam tog poretka. Ni većinska odluka ne mora biti uvek ispravna. Ako se pokaže da je bila ishitrena, slabo ili loše primenljiva, nedovoljno razborita, ona se može smeniti nekom drugom, izglednijom i prilikama pogodnijom odlukom. Stari Grci su u svojoj demokratiji upravo tako postupali: ispravljali su odluke, imajući u vidu ostale postulate svog poretka.

Politički život, odnosno politika, tiče se svega što u nekoj zajednici ima *moć* da raspravlja o pitanjima te zajednice i donese odluke kojima se neko telo zajednice *ovlašćuje* da donete odluke sprovodi. To je *najšire* značenje izraza *politika*, njen horizont. Unutar tog horizonta kao smisla politike javljaju se razne delatnosti i različite njena uža značenja. Moć, recimo, nije isto što i *vlast*: stari Grci su moć označavali izrazom *dinamis* (δύναμις), rečju koja upućuje na moć, na mogućnost, na sposobnost; u pitanju je moć, sposobnost i mogućnost *kretanja*. Moć se kreće, pomera, premešta, sama ukršta ili se odbija od drugih moći; jedne sebi prisvaja, delimično ili u celini, druge potčinjava, treće umanjuje ili ništi. U Aristotelovoj metafizici *dynamis* se kreće prema onom što je zvao *energeia* (ενέργεια) shodno nekom cilju ili svrsi (τέλος); *energeia* je svrhovito obdelavanje moći, moć na delu. Ako je svrha politike u donošenju i sprovođenju odluka od strane neke ovlašćene instance, to znači da je moć usmerena da se preobrazi u *vlast*. Prelaz moći u vlast, kretanja u oblik koji je zaustavlja i prisvaja na nekoj instanci, čini *uže* značenje